

LAKI MIHÁLY

Az ellenzéki pártok gazdasági elképzelései 1989-ben

Az 1989-ben alakult új ellenzéki pártok nemcsak a szocializmus radikális tagadásában értettek egyet, de a felállítandó intézmények, a szabályozás, továbbá a kívánatos strukturális jellemzők nagy részében is. A privatizáció során tulajdont szerzők körének megállapítását a pártok egy része a munkás-önigazgatás elvei szerint képzelte el, a másik csoport valódi tulajdonosok (tőkésék) kezébe kívánta adni a vállalatokat. A korabeli közvélemény-kutatások a dolgozói tulajdonlás népszerűségéről tudósítottak, az ilyen programmal fellépő pártok azonban be sem jutottak a parlamentbe. Ez arra utal, hogy a pártok közötti verseny szempontjából a gazdasági programoknak nem volt különösebb jelentőségük.*

Előzmények és a módszer

1989 közepén több tanulmányban (*Laki* [1989a], [1989b]) igyekeztem bemutatni az új, független, ellenzéki szervezetek gazdaságpolitikai elképzeléseit. Az 1990 tavaszán tartott szabad választások után már az új politikai pártok gazdasági programjait elemeztem (*Laki* [1990], [1991]). A felhívások, kiáltványok, programtervezetek, programok, kongresszusi határozatok tartalmának *összehasonlító elemzésén* alapuló kutatás nem volt több, mint *pillanatfelvétel* arról, hogy a közvéleményt leginkább foglalkoztató gazdasági, gazdaságpolitikai ügyekben a versenyre készülő, majd versengő politikai szervezetek mit kínáltak a közönségnek.

Az üzeneteket hitelesnek tekintettem akkor is, ha ellentmondó állításokra és ígéretekre bukkantam. Az elemzés fontos eszköze volt az akkor (és korábban) használatos „reformskála”: ha a gazdaság *meghatározó részét* érintette a felülről vezényelt változtatás, továbbá ha *igen rövid idő* alatt léptek hatályba a reformcsomag legfőbb elemei, akkor *átfogó és radikális* reformról, ellenkező esetben *részleges* reformról, korrekcióról beszéltünk. Az *átfogó-részleges*, illetve *gyors-fokozatos* skálákon helyeztem el az új politikai szervezetek által kibocsátott szövegeket is.

Részt vevő megfigyelőként akkor még nem vettem észre, hogy a *reformskála mind kevésbé alkalmas a mérésre, összehasonlításra*. A nehézségek egyik oka, hogy a reformtervek címettjei 1989-ben mások voltak, mint korábban. A szocializmus időszakában a

* A cikk *Bozóki András* szerkesztésében a Magvető Kiadónál a közelmúltban A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben címen megjelent sorozat hatodik kötetében közölt tanulmány rövidített változata.

reformtervek főként a kommunista vezetés gazdasági nehézségeket érzékelő és változtatást fontolgató tagjai és az érdeklődő (ellenzéki és kormánypárti) értelmiségiek számára készültek.

A magyarországi szocializmus utolsó éveiben született nem hivatalos reformjavaslatok (Társadalmi Szerződés, 1988, Fordulat és reform, 1987) szerzői már nem elsősorban a hatalom központjait, hanem a *közönséget* kívánták meggyőzni állításaik igazáról. A programokat olvasó és értelmező alattvalók azonban a puhuló diktatúra körülményei között sem tudták rokon- vagy ellenszenvüket szavazataikkal, a politikai versenyben indulók közötti választással kifejezni. 1989-ben ebből a szempontból is döntően megváltozott a helyzet. Sorra alakultak vagy szerveződtek újjá a független (alternatív) szervezetek, amelyek – felhasználva a növekvő sajtószabadságot – programjaikat már a közelgő szabad választások résztvevőinek címezték. (Lásd például: *Bossányi* [1989].) Az érvelés módja is megváltozott. A politikusok fokozatosan rájöttek, hogy nézeteik lehetséges vevői – hasonlóan a polgári demokráciák választóihoz – *nem a reformskálát fogják használni*, amikor a fülkében kitöltik a szavazócedulákat.

A skála alkalmazását az is nehezítette, hogy az egyik végén, ahol az átfogó, gyors reformok helyezkedtek el, *majdnem nyitottá* vált. A szocializmusbeli reformok konstruktőrei nagy valószínűséggel el tudták választani az utópikus gondolat kísérleteket a megvalósítható, pontosabban a kommunista párt vezetői számára elfogadható javaslatoktól. Rendre nőtt ugyan a reformok hozadéka (*Seleny* [1991]), a magántulajdon uralmát, a gazdaság pártirányításának megszüntetését, a KGST felszámolását „felelős gondolkodású” reformer nem javasolhatta, ha nem akarta, hogy provokátornak vagy elmebetegnek tekinték. A kommunista rendszer összeomlásának hónapjaiban az önkorlátozásnak ezek a határai is megszűntek (kivéve a KGST megszüntetésének álmát, ami csak 1990-ben vált valósággá).

Az 1989 elején még merész ábrándok, néhány hónappal később már megvalósítható, az év végén esetleg mérsékelt terveknek bizonyultak. A Szabad Demokraták Szövetségének, a Fidesznek és az MDF-nek a programjai között például sok a hasonlóság, ám a két liberális párt 1989 tavaszán, az MDF pedig 1989 októberében adta ki programját. A reformskála jelezte a hasonlóságot, de azt nem, hogy a növekvő szabadság légkörében a *később érkezők* nemcsak a javaslatokat, ígéreteket, de az érvelés módját is kockázat nélkül átvehették. 1989 őszén már a politikai versenyre kényszerített kommunista párt is átveszi a számára *korábban elfogadhatatlanul radikális* javaslatokat. *Kónya Imre* joggal említi egy 1989. szeptember végi interjújában, hogy „Közben az MSZMP teljesen átvette az ellenzéktől a retorikát, sőt a programjaikat is.” (*Mézes* [1989].)

A reformskála használhatóságával szembeni kételyek további forrása, hogy 1989 nyarán már a szocializmusban addig példátlan események zajlanak: a hatalmon levők és az ellenzék között nyilvános *tárgyalások* folynak. Korábban a javaslatok készítői rendszert olyan gazdasági reformot ajánlottak a kommunista vezetőknek, ami a politikai rendszer változtatása nélkül javította volna a gazdaság teljesítményét. Az 1989-es kerekasztaltárgyalások során (erről később még részletesen lesz szó) a *gazdaság átalakítása csak egyik, ráadásul a felek számára eltérő jelentőségű eleme az alknak*. A javasolt gazdasági átalakítások sebessége, sorrendje, érvényességi köre (a reformskálán elfoglalt hely) így a többi alkutárgy ügyében hozott döntésektől is függött.

A tíz évvel ezelőtt írottak újragondolására késztet az is, hogy a korabeli gazdasági folyamatok értékelése – különösen a nemzetgazdasági előrejelzések és várakozások – jelentősen eltértek attól, ami bekövetkezett.

A magyar gazdaság teljesítménye – akut válság vagy általános kifulladás

Az új politikai szervezetek szinte *axiómaként* abból indultak ki, hogy a magyar társadalom és gazdaság a nyolcvanas évek végén *súlyos válságban* van. Az első nyilvánosságban először a Magyar Demokrata Fórum Lakitelki Nyilatkozatában találkozunk ezzel a felfogással: „A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdőbbszentően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe.” (MPÉ [1988] 741. o.)

A később bejegyzett független szervezetek véleménye is hasonló: „Úgy gondoljuk, hogy Magyarország társadalmának és a magyar nemzetnek súlyos és valószínűleg elhúzódó válságidőszakában vagyunk.” (Nyilatkozat a Fialat Demokraták Szövetsége létrehozásáról – MPÉ [1988] 713. o.) A Szabad Demokraták Szövetsége programjában szerepel: „Ma már biztonsággal megállapítható, hogy a szocializmus nagy ígérete egy kizsákmányolástól, elidegenedéstől mentes, az emberi szükségleteket magas szinten kielégítő, racionális, szép új világról nem más, mint utópia. A létező szocializmus országait a bőség és a szabadság irányába haladó, tudományos előrelátással kormányozott társadalom helyett mindenütt beteg hiánygazdaság, irracionális, centralizált, bürokratikus, diktatórikus állam, általános emberi, állampolgári és gazdasági kiszolgáltatottság jellemzi.” (A *rendszer váltás programja* [1989] 13. o.) A Független Kisgazdapárt „célja: az ország jelenlegi súlyos helyzetéből való kiemelkedésének megkönnyítése”. (MPÉ [1988] 730. o.) A Magyar Szociáldemokrata Párt szerint: „Az ország válságban van. A válság egyaránt érinti az élet gazdasági, társadalmi, politikai és erkölcsi szféráját. A válság nem tegnapi és nem hirtelen alakult ki. Alapvető oka a gazdaság és a társadalom totális és erőszakos alávetése a kommunista pártállam akaratának.” (A Magyarországi Szociáldemokrata Párt rövid programja (MPÉ [1990] 586–587. o.)

Az idézett dokumentumok szerzői elemzéseikben nem, vagy csak igen nagy vonalakban választották szét a rendszer kimerülésének, szétesésének és a rövid távú gazdasági visszaesésnek a tüneteit. Az elemzők rendre említik a gazdasági növekedés tartós, több éven át elhúzódó lassulását, visszaesését. A nyolcvanas évtized második felében csupán egyetlen évben, 1987-ben nőtt jelentősen a bruttó nemzeti termék. Ebben az időszakban a GDP lényegében stagnált, a beruházások viszont, az 1986-os kiugró növekedéstől eltekintve, évről évre csökkentek. 1988–1989-ben már a lakosság fogyasztása is visszaesett. Egyre több (állami) vállalat számolt értékesítési gondokkal: 1987 elején a megkérdezett iparvállalatok 26, 1989 negyedik negyedében már 51,6 százaléka említette a termelést hátráltató tényezők között az elégtelen keresletet (*Kopint-Datorg* [1994]).

A növekedés lassulását megállítani hivatott 1985-ös beruházásélénkítési program kudarcba fulladt. „1985-ben és 1986-ban a gazdasági növekedés és az ipari termelés dinamikája kirívóan rosszabbul alakult a korábbi éveknél. Ennél is súlyosabb azonban, hogy *egyértelművé vált az élénkítési törekvések kudarcra: drasztikusan kiéleződtek az egyensúlyi feszültségek, nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a problémák nem átmenetiek.* A gazdaságpolitika és a pénzügypolitika nem volt képes keresztülvinni a beruházási források feldolgozóiparba való átcsoportosítását, sem pedig a gazdaságtalan (alaphiányos) területek visszafejlesztésére irányuló pénzügyi nyomást.” (*Fordulat és reform* [1987] 12. o.)

Az élénkítési politika hatására gyorsan nőtt az ország külföldi adóssága. (1984-ben a bruttó adósságállomány 8,3, 1987-ben már 18,1 milliárd forint volt – *Kopint-Datorg* [1989] 67. o.) A bruttó adósságállomány 1987-ben elérte az adott évi GDP 90 százalékát. (*Jelentés....* [1988] 13. o.) 1988-ban, hasonlóan az előző három évhez, újból tetemes (589 millió forintos) hiány mutatkozott a fizetési mérlegben. Jórészt ez okozta az adósságállomány újabb gyors növekedését: 1988-ban már 19,2 milliárd forint volt a bruttó

adósságállomány (KSH [1989]). A kedvezőtlen tendenciák 1989-ben is folytatódtak, az év végére az ország bruttó adósságállománya már 20,3 milliárd forintra nőtt.

A lassuló gazdasági növekedés és a megállíthatatlan eladósodás a gazdasági-társadalmi rendszer kifulladására, kezdődő szétesésére utalt, ám a baljós jelek ellenére 1989-ben *nem omlott össze* a gazdaság: „megalapozatlannak bizonyult az a szakmai közvélemény részéről megnyilvánult nagyfokú szkepticizmus, amely a gazdaságban nem tartott lehetségesnek semmiféle pozitív változást, és a gyors lehetetlenülést prognosztizálta.” (Kopint-Datorg [1989] 15. o.) Az átmenet mérnökei – köztük a Nemzeti Kerekasztal résztvevői – *nem kényszerültek valamiféle gazdasági szükségállapot megelőzését vagy elhárítását szolgáló terv vagy csomag összeállítására*. Ez lehetővé tette, hogy a tárgyalásokon elsősorban a *politikai rendszer* átalakítására figyeljenek.

A lakosság helyzete és várakozásai

A magyar lakosság versenyképes csoportjai tompítva és késleltetve érzékelték a gazdaság hanyatlását. Elsősorban a fogyasztói árak emelkedése, a gyorsuló infláció jelezte számukra a gazdasági nehézségeket. 1986-ban 5,3, 1987-ben 8,6, 1988-ban 15,5, 1989-ben már 17 százalékkal nőtt a fogyasztói árindex az előző évhez képest. A lakosság elsősorban az áremelkedésekre vezette vissza az életszínvonal csökkenését.

A stagnáló gazdaságban nehezebb volt munkát találni, mint korábban. A regisztrált munkanélküliek száma 1989-ben csupán 12 064 fő volt, de a foglalkoztatottak, illetve az aktív keresők számának lassú csökkenése a nyolcvanas évek második felében már jelezte, hogy változott a munkaerőpiac állapota. Erről tanúskodnak a korabeli (1988-as) közvélemény-kutatási adatok is: „Túlnyomó volt az az álláspont, hogy a közeljövőben nemcsak elhelyezkedési nehézségekkel kell számolnunk, hanem lesznek olyanok is, akik rövidebb-hosszabb ideig munka nélkül maradnak.” (Magyar Közvélemény-kutató... [1988] 623. o.)

1989 mégsem a reménytelenség éve volt. A kormány ügynevezett hangulatjavító intézkedései – elsősorban a külföldi utazási korlátozások oldása, eltörlése miatti ugrásszerűen növekvő bevásárló turizmus, a kisvállalkozások adminisztratív akadályainak lebontása – azt a *maig tartó* érzést keltették, főként a versenyképes csoportokban, hogy a gazdaság újabb reformjai után egyszerre élvezhetik majd a munkahelynek a szocializmusban megszokott biztonságát és a jóléti kapitalizmus árubőségét.

A magyar lakosság többsége ekkor még *nem számolt a szocialista gazdasági-társadalmi rendszer közeli összeomlásával*. A Magyar Közvélemény-kutató 1988-as közvélemény-kutatása során „a kérdezettek átlagosan 3,9 évre gondoltak, amikor afelől érdeklődtünk: hány év múlva következik be az új pártok megalakulása” (uo. 666. o.). *Reformra*, elhűzódó, visszaesésektől sem mentes fokozatos átalakulásra vártak, *amelynek végén olyan vegyes gazdasági rendszer jön létre*, ahol az erős állami nagyvállalati szektor együtt él a zömmel kisebb vállalatokból álló magángazdasággal. Ugyancsak e közvélemény-kutatás szerint „Azt, hogy nagyvállalatok magánemberek tulajdonába kerüljenek, az emberek többsége (69 százalék) nem helyezte”. (uo. 625. o.) A politikai rendszer gyorsuló átalakulása, az ellenzék és az állampárt tárgyalásai sem módosították ezt a vélekedést. 1989 novemberében, egy másik felmérés során, a megkérdezettek hasonlóan gondolkodtak: 20 százalékuk szerint az lenne a leghelyesebb, ha a vállalatok állami tulajdonban maradnának, 56 százalékuk pedig úgy vélte, hogy az lenne a legjobb, ha a vállalatok egy része állami, egy része pedig magántulajdonba kerülne (Hann-Laki [1992]). A lakosság meghatározó csoportjainak mind több tagja tervezte, hogy – követve a bevált harcmódot – egyszerre lesz a hiánypiacok réseit megtaláló kisvállalkozó és biztos munkahellyel rendelkező állami alkalmazott.

Kommunista reformbuzgalom

A hatalmon levő kommunista pártok hierarchikusan szervezett, a feladatok által tagolt szervezetek (*Csanádi* [1995]). A párton belül a versengő és együttműködő részlegek, csoportok között, még a jól körülhatárolható feladatok végrehajtása során is bonyolult játszmák zajlanak (*Laki* [1988]). Az MSZMP-n belül zajló viták és harcok egy része 1989-ben már a nagy nyilvánosság előtt folytatódott. Később egyes csoportok önálló szervezeteket hoztak létre. (Ilyen volt a Baloldali Alternatíva Egyesülés és a Münnich Ferenc Társaság.) Az MSZMP-n belül horizontális struktúrák (reformkörök), végül platformok jöttek létre.

Nem könnyíti az elemző helyzetét, hogy 1988–1989-ben fokozatosan megváltozott a pártközpont (a politikai bizottság) és a kormány viszonya. A szocialista rendszerekben a kormány a magas szinten hozott párthatározatok alapján alakította ki munkaprogramját, a rövid és középtávú népgazdasági terveket. A párt apparátusára viszont nem vonatkoztak a kormány előírásai (*Csanádi* [1995], *Kornai* [1993]). Ezt a bonyolult alá-mellérendeltségi viszonyt a Németh Miklós vezette utolsó kommunista kormány igyekezett módosítani – legalábbis azt a képet alakította ki magáról, hogy önállósuló hatalmi központ, számos kérdésben az MSZMP-től eltérő állásponttal.

A vetélkedő csoportok, vitatkozó frakciók, politikai irányzatok, versengő pártvezetők egyben megegyeztek: elkötelezték magukat a gazdasági reform mellett. Az MSZMP 1988 májusában tartott országos értekezletének határozatában a következők olvashatók. „Világossá vált, hogy tartós eredményeket a magyar gazdaság csak akkor érhet el, ha folytatódik a megkezdett reform, kialakul a szocialista árutermelő gazdaság – fejlettségünknek és adottságainknak megfelelő – működési és irányítási rendszere.” (*MPÉ* [1988] 541. o.)

A kommunisták vonzalmát a reformok iránt külpolitikai fejlemények is magyarázzák. A Szovjetunióban előbb Jurij Andropov főtitkár kötelezte el magát a változások mellett, majd az új vezető, Mihail Gorbacsov meghirdette a radikális reformok programját, a peresztrojkát. Úgy gondolhatták, hogy a reformok élharcosaként elkönyvelt Magyarország (és Lengyelország) nemcsak a szovjet vezetés bizalmát nyerheti el, hanem nagyobb eséllyel számíthat különös elbánásra a fejlett ipari országok részéről is. 1989 augusztusában „Brüsszelben 24 fejlett tőkés ország szakértői megtartották első tárgyalásukat Magyarország és Lengyelország gazdasági támogatásának lehetőségeiről.” (*Bauer és szerzőtársai* [1989].) Az ezt követő párizsi tárgyalásokra küldött magyar előterjesztés készítői erőteljesen hangsúlyozták az ország reformelkötelezettségét és reformteljesítményeit: „A közelmúltban Magyarországon felgyorsult a reformfolyamat. Az egyetlen párt monopóliumát a pluralizmus váltja fel, miközben létrejönnek az állampolgári autonómia intézményi garanciái. A gazdaságban határozottan megindult a piacgazdaság intézményrendszerének kiépítése (*A reformfolyamat...* [1989] 2. o.).

Nem lenne szerencsés alábecsülni a külső tényezők hatását, de a reformbuzgalom fő magyarázatát mégis a hazai állapotokban kell keresnünk. „1989-re eltűnik a politikai intézményekbe vetett infantilis bizalom, s a helyét egy általános, többségi bizalmatlanság tölti be. A legnagyobb arányú a bizalomvesztés az MSZMP-ben és a SZOT-ban, de a felére zuhant a kormány »bizalmi tartaléka« is.” (*Bruszt–Simon* [1990] 466. o.)

A bevásárló turizmus és a kisvállalkozás feltételeinek könnyítése ugyan forrása a mai nosztalgiaíáknak, ám 1989-ben nem állította meg a kormány és az MSZMP népszerűségének csökkenését. A hangulatjavító intézkedések nem pótolták a gazdaságpolitika átalkítását és az átfogó reformokat. Az MSZMP vezetői úgy vélték, hogy a sikeres gazdasági reformok és gazdaságpolitika visszaállíthatta volna a kormány és a párt iránti bizalmat. Ezért is javasolták, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon a felek ne csak a politikai

átmenet kérdéseivel foglalkozzanak, hanem vitassák meg, hogy milyen gazdasági reformokra és új gazdaságpolitikára van szükség. Ez a gesztus nemcsak szándékaik komolyságát, konstruktív szemléletüket kívánta jelezni a hazai és a nemzetközi közvélemény számára, de azzal a nem kis haszonnal járt volna, hogy így a közös gondolkodás ürügyén az ő uralmuk alatt felhalmozódott gazdasági nehézségekért való felelősséget is megosztották volna politikai ellenfeleikkel.

Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalási stratégiája

Az Ellenzéki Kerekasztal (Eka) a legfontosabb rendszerváltó politikai erők (pártok) alkalmi szövetsége volt. Mivel a független szervezetek Magyarországon nem a társadalmi elégedetlenség teremtette tömegmozgalom vagy nemzeti felkelés hatására, hanem a támogatását vesztett, elbizonytalanodott, széteső hatalom vonakodó engedékenysége következtében jöhettek létre, ismertségük, támogatottságuk 1989 első felében még igen korlátozott volt. „Az új pártok és pártszerű szervezetek 1989 márciusában még távol álltak a kérdezettek többségétől, és úgy tűnik, hogy az elmúlt években a politikai intézményekkel kapcsolatban felhalmozódott általános bizalmatlansági válsággal az új szervezeteknek is meg kell küzdeniük. Míg az MSZMP-ben az emberek 43 százaléka nem nagyon, vagy egyáltalán nem bízik, az MDF-nél ugyanez az arány 33,7 százalék az MSZDP esetében 38,34 százalék, és a Kisgazdapártnál 44 százalék.” (Bruzst–Simon [1990] 474. o.) Az év második felében ugyan „novemberig ...nő valamelyest az ellenzéki pártokba vetett bizalom, az új szervezetek nem képesek sem mobilizálni, sem meggyőzni a társadalom többségét.” (Uo. 475. o.)

Az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői tisztában voltak azzal, hogy nem rendelkeznek kellő támogatottsággal, még kevésbé a lakosság többségének bármiféle felhatalmazásával, ezért feladatuknak nem a politikai berendezkedés vagy a gazdaságpolitika megváltoztatását, hanem a szabad választások előkészítését tartották. Az Ellenzéki Kerekasztal eredeti álláspontja eltért az MSZMP tervétől. A tárgyalásokon *nem* szerepeltek volna a gazdaság ügyei: „A tárgyalások célja az, hogy a demokratikus átmenet előfeltételét jelentő jogszabályok ügyében, illetőleg az országgyűlési választások időpontjában a felek megegyezésre jussanak. A tárgyalások napirendjét ily módon döntően a politikai szereplők születését és a politikai akaratok megméretésének szabályait rendező törvények, továbbá a demokratikus átmenet erőszakmentességét elősegítő intézkedések alkotják.” (A rendszerváltás... [1991] I. kötet 147. o.)

Az Ellenzéki Kerekasztal néhány héttel később jelentősen módosította az álláspontját: „A tárgyalások napirendjének kérdésében az Ellenzéki Kerekasztal bejelenti, hogy korábbi álláspontjával szemben kész gazdasági, szociális kérdésekről is tárgyalni. Javasolja, hogy a külön tárgyalás keretében a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, a SZOT, a kormány, a Gazdasági Kamara és egyéb érdekképviseleti szervek a gazdasági konfliktusok politikai kezelésének kérdéseiről folytassanak tárgyalásokat.” (Uo. 188. o.) A más kérdésekben egyébként az álláspontja mellett makacsul kitartó Ellenzéki Kerekasztal később újból módosított, és hozzájárult ahhoz, hogy a tárgyaló (középszintű) bizottságok foglalkozzanak a gazdasági kérdésekkel. Azoknak, akik kitartottak az eredeti érvelés mellett, a többség *a halogatás és a jelentéktelenítés eszközeit ajánlotta.*

Szabad György a Magyar Demokrata Fórum részéről így érvelt: „Gazdasági, kulturális kérdésekben, ha a végletekig kiélezik, nehéz helyzetbe kerülhetünk, mondván, nem vesszük figyelembe a tényleges válságtényezőket. Ha végképp nem maradhat csak a politikai kérdések megvitatása napirenden, akkor utalni kell rá, hogy mivel mi ellenzék vagyunk, nem rendelkezünk adatokkal, megfelelő információra van szükség, hogy felké-

szülhessünk ilyen tárgyak megvitatására. Ennek érdekében bocsásson rendelkezésre adatokat, amelyek birtokában dolgozni lehet. Kérjünk kimutatást az állam vagyonstruktúrájáról (ingatlan, föld, termelőeszköz stb.). Teljes áttekintést az ország pénzügyi helyzetéről, a költségvetés teljes analizését lehetővé tevő adatok rendelkezésre bocsátását kérjük.” (Uo. 165. o.)

A nemzeti kerekasztal-tárgyalásokat megnyitó plenáris ülésen az Ellenzéki Kerekasztalt képviselő *Kónya Imre* elmondta ugyan, hogy: „Mi, az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek, a tárgyalások célját a politikai tényezők színrelépésének és megméretésének a szabályozásában látjuk.” Ám hozzátette, hogy „Ugyanakkor már most készek vagyunk mindent megtenni, ami valóban rajtunk áll, a válság által teremtett konfliktusok megoldásáért, de a gazdasági csőd felszámolásáért a választásokig felelősséget nem vállalhatunk, mert az ellenzéki szervezetek ellenzékként csak ellenőrizni tudják és kívánják azokat, akik ezt az országot 40 éve kormányozzák, és ide vezették.” (*A rendszerváltás...* [1999] II. kötet 20. o.) Az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP között a tárgyalásokról kötött megállapodás szerint a gazdasági és szociális válság leküzdésének stratégiai feladataival foglalkozó hat munkabizottságot állítottak fel. (Uo. 138. o.)

A tárgyalások megkezdése után már többen azok közül is, akik korábban a kizárólag a politikai átmenet szabályainak kimunkálása mellett érveltek, aktívabb szerepvállalást javasoltak a gazdasági kérdésekkel foglalkozó bizottságokban. Nem csupán azért, hogy a munkavállalók napi gondjainak megfogalmazásában járatosnak és aktívnak mutakozzanak, hanem azért is, mert 1989 nyarán a kommunisták reformbuzgalma következtében a majdani tulajdonviszonyokat alapjaiban érintő számos törvény és rendelet készült vagy volt készülöben.

A jogi változások hatását elemezve, *Magyar Bálint* arra a következtetésre jutott, hogy „Ha márciusban [1990 – *L. M.*] választások vannak, akkor is feláll egy kormányzat és elkezd törvénykezni, az hosszú idő, ...egyéves átfutása ennek a dolognak van, énszerintem. ... Ez azt jelenti, hogy ezalatt átjátszódhatik a nemzeti vagyon olyan kezekbe, amit nem tudsz visszacsinálni. Tehát lépni kell ebben az ügyben. A szövetkezeti törvény elképzelése az szintén olyan ..., ha mi nem vagyunk hajlandók megegyezni, akkor ők meg fognak egyezni nélkülünk, át fogják vinni a parlamenten. Tehát ebben lépni kell. Ugyanilyen a földtörvény.” (Uo. 83. o.) Hasonló gondokról tudósította Ekabeli társait *Boross Imre*: „A demokratikus átmenet fogalmába az is beletartozik, hogy a tsz az egykori gazdálkodók földjeit ne adhassa el másnak. Ezt én mint független kisgazdapárti azért mondom, mert egymás után érkeznek hozzánk olyan jelzések, hogy a tsz-ek áruba bocsátják a Józsi bácsi földjét, a János bácsi földjét meg az egyebeket, és ebből tesznek szert gazdasági eredményre veszteséges termelőszövetkezetek.” (Uo. 85. o.)

E jelek hatására a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások június 21-i plenáris ülésén az ellenzéki álláspontját így foglalta össze *Pető Iván*: „Ma nem az a probléma, hogy a kormányzat nem látja: elengedhetetlen a tulajdonviszonyok átalakítása, a gazdaság szerkezetváltása, az adósság kezelése, az infláció fékezése, a válság lakosságra háruló következményeinek lehetséges mérséklése, hanem az, hogy a kormányzat, az MSZMP, az államapparátus és a gazdaság egyes területeit uraló érdekcsoportok foglyaként csak ezen, mozgásterét meghatározó erők szándékait és érdekeit tudja érvényesíteni. Az utóbbi hónapok törvénykezése is megmutatta: a mai parlament, mivel benne éppen az említett érdekcsoportok rendelkeznek túlsúllyal, nem alkalmas arra, hogy valóban ellenőrizze a kormányt. Amikor az Ellenzéki Kerekasztal gazdaságról tárgyal, természetesen nem kívánja felhatalmazás nélkül helyettesíteni az Országgyűlést. Ellenkezőleg. *Kötelességének tartja, hogy megakadályozza a választásokig szűk csoportok érdekeinek megfelelő, a távolabbi jövőt is meghatározó döntések meghozatalát.*” (Uo. 155. o.)

A lassítás egyik módjának – a megállapodások megkötéséig – a *Szabad Györgytől*

korábban már idézett taktika, az információk folyamatos kérése, a megfontolt és alapos bizottsági munka és főként a nyilvános vita ígérkezett, hiszen a magát reformernek, sőt utóbb rendszerváltónak tekintő MSZMP (a nyíltság időszakában) nem háríthatta el az ilyen igényeket, és a kormány gyorsan szállította a kért tájékoztatókat. A hamarosan felálló munkabizottságok a szokásos minisztériumi stílusban és színvonalon számos jelentést kaptak a közvéleményt akkoriban érdeklő kérdésekről, például a bős–nagyvarosi és a jamburgi beruházásokról, az ország adósságállományáról, a Nemzetközi Valutaalappal folytatott tárgyalásokról. A dokumentumok ahhoz elegendő információval szolgáltak, hogy meginduljon a munka.

Nehéz rekonstruálni a gazdasági és szociális ügyekre szakosodott bizottságokban folyó tevékenységet, ám a fellelhető dokumentumok alapján két jellemző helyzetről számolhatunk be. Az egyik, amikor a bizottságban jórészt a korábbi reform-előkészítő testületek tagjai, a Kék Szalag Bizottság vagy a Híd csoport szakértői jöttek össze. Itt többnyire alig módosult a több évtizedes reformdiskurzus. Más bizottságokban a szakterület vagy az ágazat érdekeit képviselők találtak egymásra. Ilyenkor, kiegészülve új szereplőkkel, folytatódott a régimódi érdekérvényesítés és nyomásgyakorlás.

Bármilyen lelkes munkalétkör és szorgalom jellemezte a gazdasági és szociális ügyekkel foglalkozó bizottságokat, tevékenységük *kevésbé befolyásolta* a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások menetét. Hosszú hetek teltek el anélkül, hogy a gazdaság ügyeit napirendre tűzték volna a tárgyalások legfelsőbb szintjein, és ha igen, akkor is elsősorban a pártok finanszírozásának, vagyonának fogas kérdéseit tárgyalták. Ezek után aligha meglepő, hogy a szeptember 16-i megállapodás szövegében egyáltalán nincs szó a gazdasági és a szociális ügyekről (*A rendszerváltás...* [1999] IV. kötet, 516–521. o.).

Kitérő: az ellenzéki pártok szakértői

Az elemzésünk tárgyát jelentő dokumentumok szűkebb, tágabb *környezetéről* eddig megállapíthattuk, hogy 1. a romló gazdasági helyzet nem csapott át kezelhetetlen vagy szükségállapokra kényszerítő gazdasági összeomlásba, 2. a lakosság jelentős csoportjai nem a rendszer összeomlására, hanem fokozatos átmenetre számítottak, olyan – nehezen körülírható – vegyes rendszerre, amelyben komoly esély van az addig sikeres életstratégiák folytatására, 3. a reformok hirdetésétől támogatásának növelését remélő MSZMP-vel szemben, az Ellenzéki Kerekasztal nem szorgalmazta különösebben a gazdasági ügyek tárgyalását. Mivel az Eka számos okból nem tekintette magát illetékesnek, és nem is akart részt vállalni a gazdasági és a szociális kérdések megoldásában, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások sem készítették a gazdasági program készítés felgyorsítására.

A tárgyalások előrehaladtával azonban a gazdasági programok készítését mind jobban *sietette az éleződő politikai verseny*. Ugrásszerűen nőtt a szabad választások esélye, ezért az új vagy újjáalakuló pártoknak nemcsak a gazdasági reformokat szorgalmazó MSZMP-vel, de egymással szemben is meg kellett fogalmazni a többi párttól *különböző* gazdasági terveiket.

Az Ellenzéki Kerekasztal által a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokra delegált szakértők főként a bizalmas tájékoztatási listákon korábban többnyire nem szereplő kutatóintézeti munkatársak, egyetemi oktatók, vállalati középvezetők, vállalkozók, a másik és a harmadik oldalon pedig elsősorban a párt-, a szakszervezeti és a minisztériumi apparátus tagjai ültek. (Inkább kivétel, mint szabály volt ekkoriban az „oldalváltás.” Ilyen *Kádár Béla* esete, aki magas rangú államhivatalnokból lett néhány hónap múltán a Kereszténydemokrata Néppárt szakértője.) Az igen képzett, ám főként a tudományos elemzéshez, leíráshoz, jobb esetben előkészítő feljegyzések, „háttéranyagok” készítéséhez értő kuta-

tóknak, egyetemi tanároknak *menet közben* kellett elsajátítani a programkészítés szemléletét és fortélyait. A szövegek minőségén is érződik, hogy alapos elemzések, háttér tanulmányok hiányában nem ritkán *rögtönzésre*, a magyar gazdasági életben keringő *ötletek ismételtetésére* kényszerültek.

A szövegek közös része

A következő részben a szövegeket tekintjük át. Már itt megemlítjük, hogy *a politikai versenyre készülő pártok gazdasági programjainak jelentős része azonos vagy igen hasonló állításokból, érvelésekből áll.* A közös rész egyik elemét korábban már érintettük: az ellenzéki erők *a gazdaság állapotát válságosnak, a szocialista gazdálkodási rendszer újabb reformját céltalan időhúzásnak tekintették.* A közös vonás azonban jóval több ennél. *Az új politikai erők nemcsak a szocializmus radikális tagadásában értettek egyet, de a felállítandó intézmények, a szabályozás, továbbá a kívánatos szerkezetek és arányok jelentős részében is.*

Külgazdasági kapcsolatok

Az Ellenzéki Kerekasztalon részt vevő ellenzéki szervezetek egyetértettek abban, hogy az országnak nyitnia kell a fejlett tőkés országok felé, hogy *a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban az addiginál nagyobb szerepet kell kapni az Európai Közösségnek.* Úgy gondolták, hogy csatlakozni kellene a fejlett ipari országok más nemzetközi szervezeteihez is. *„Mi szociáldemokraták egy olyan új Magyarországot kívánunk felépíteni, amely valóban Európa része. Legfőbb célunk Magyarország felzárkóztatása az európai fejlődés fő vonalához, a magyarság visszavezetése az európai szabad nemzetek közösségébe.”* (*A Magyarországi Szociáldemokrata Párt ...* [1990] 587. o.) A Kereszténydemokrata Néppárt is óvatosan, de egyetértően fogalmaz: *„Európába való visszatérésünk záloga a nyugat-európai országokhoz fűződő gazdasági és kulturális kapcsolataink dinamikus fejlesztése, amelynek érdekében minden adódó lehetőséggel élnünk kell.* (*A keresztény út...*[1990] 10. o.)

A Fidesz szakértői pontosabban jelölik ki a célt: *„Külkereskedelmi orientációkban elsődrendű feladat az Európai Gazdasági Közösség integrációs folyamataihoz és a dinamikus piacokhoz való minél nagyobb mértékű kapcsolódás.”* (*Fidesz* [1989].) A szabad demokraták szerint *„több lépcsőben, de arra kell törekedni, hogy az ország mindinkább élvezze a Közösség kínálta előnyöket, hogy a magyar vállalatok és magánszemélyek a nagy európai piac egyenjogú szereplőiként vegyenek részt a nemzetközi munkamegosztásban”* (*A rendszerváltás programja* [1989] 53. o.). A Magyar Demokrata Fórum elfogása szerint: *„Abból a célból, hogy nyugat-európai kapcsolataink fokozatos kibontakoztatása minél simább legyen, tárgyalásokat kell kezdeni az Európai Közös Piacca egy olyan jogi szabályozásról, amely megkönnyíti Magyarország számára a Közösség piacára való bejutást. Bár a jelenlegi helyzetben erre nincs lehetőség, hosszú távú célként törekedni kell arra, hogy Magyarország az Európai Közösség teljes jogú tagjává válhasson.”* (*MDF* [1989] 50. o.) A Kisgazdapárt is *„támogat minden olyan törekvést, mely az európai integrációhoz való kapcsolatok erősítését célozza”.* (*MPÉ* [1988] 731. o.)

Az Ellenzéki Kerekasztalon kívül működő pártok egy része ellenezte a nyugati integrációt. A Magyar Október Párt például programjában követelte a *„teljes katonai és politikai semlegesség kinyilvánítását.”* (*A Magyar Október Párt ...* [1990] 564. o.) Az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői közül a külpolitikai semlegesség útját a Magyar Néppárt

kínálta a választóknak. Programja szerint „a kelet-közép-európai államoknak hidat kell alkotniuk a Szovjetunió és az Egyesült Európa között, tehát bírniuk kell mindkét fél bizalmát.” A Néppárt a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra is alkalmazta a semlegességi formulát: „Minden olyan gazdasági közösség tagja óhajtunk lenni, amely a kölcsönös előnyök alapján gazdaságunk működési feltételeinek javítását teszi lehetővé. Különös fontosságot tulajdonítunk európai szerepünknek. Miközben gazdaságunkat erősen kötjük a nyugati fejlett országok gazdasági tömörüléseihez, nem kívánjuk gyöngíteni keleti kapcsolatainkat sem.” (*A Magyar Néppárt programja, MPÉ [1990] 559. o.*)

A gazdasági semlegesség hívei arra is hivatkozhattak, hogy 1989-ben semmi jele sem volt a KGST későbbi felbomlásának. Az új, független szervezetek közül egyik sem kívánta, hogy Magyarország lépjen ki ebből a nemzetközi gazdasági szervezetből. Radikális fordulatot terveztek azonban a kapcsolatok súlyában és rendszerében.

A Kiszgazdapárt a „KGST jelenlegi rendszeréhez fűződő kapcsolatoknak a realitásokon nyugvó átértékelését kívánja.” (*MPÉ [1988] 731. o.*) A Fidesz már úgy véli, hogy „a KGST-hez fűződő kapcsolatainkat gazdaságilag racionális szintre kell csökkenteni. Szükséges a KGST-kapcsolatok alapos felülvizsgálata. Célszerű az államközi szerződések keretjellegű megállapodásokká történő átalakítása a vállalati önállóság érdekében.” (*Fidesz [1989].*) A szabad demokraták szerint „a kapcsolatok intézményrendszerét úgy kell megszervezni, hogy a...naturál- és parancsgazdasági tradíciók a lehető legkisebb mértékben érhék a magyar gazdaságot. Itt a KGST-vel jelentős forgalmat bonyolító országok (Finnország, Ausztria) speciális intézményeit, vállalatait, szabályozásait lenne célszerű alkalmazni, amelyek a KGST-forgalomban érintett vállalatok versenyztetésével, a kontingensek »kiárusításával« piaci elemeket visznek a természetes elvek alapján szervezett forgalomba.” (*A rendszerváltás programja [1989] 54–55. o.*) Hasonló nézeteket vallottak a Magyar Demokrata Fórum szakértői is: „A KGST válsága jól látható. Rubeleltszámolású exportunk szerkezetét elsősorban a szovjet igények, illetve a Szovjetunió termelési szerkezete határozta meg. Ennek lényege az alapanyag közeli feldolgozás, az alacsony minőségű tömegtermelés. A szovjet nyersanyagokra való ráépülésünk, valamint a kontingens elosztási rendszer folytán ez a tendencia hatotta át a mi gazdaságunkat is. Ezért a KGST-kapcsolatok kezelésében konkrét külgazdaság-szabályozási intézkedésekre van szükség. Vannak, akik úgy fogalmazzák: ki kell lépni a KGST-ből. Helyesebb azonban azt mondani, hogy fel kell hagynunk azokkal a módszerekkel, amelyekre eddig a KGST-kereskedelem épült. E piac elhagyása nem célunk, de elengedhetetlen a kölcsönösen előnyös üzleti kapcsolatok kiépítése.” (*MDF [1989] 49. o.*)

Szerkezeti változások

A KGST-vel kapcsolatos tervek is jelzik, hogy új szervezetek a magyar gazdaságban kialakult strukturális feszültségek megszüntetésére is törekedtek. Úgy vélték, hogy itt az ideje annak, hogy *megváltoztassák a fontossági sorrendeket*. Egyetértettek például abban, hogy az infrastruktúrát a korábbinál gyorsabb ütemben célszerű fejleszteni. A Kiszgazdapárt szerint: „Az új gazdaságpolitika szüntesse meg az infrastruktúra és a kultúra maradványulven történő finanszírozását és hajtson végre erőteljes infrastruktúra fejlesztési programot.” (*A Független Kiszgazda- ... [1989].*) A Fidesz is a struktúraváltás elemeként említi „az infrastruktúra többrétű, lakossági megtakarítások nagyobb mértékű bevonásával történő fejlesztését.” (*Fidesz [1989].*)

Viszonylag részletes (a távközlés, a közlekedés és a kommunális infrastruktúra kérdéseit taglaló) infrastruktúra-fejlesztési programmal egyedül a Magyar Demokrata Fórum állt elő. Szakértői úgy vélték, az infrastruktúra szűk keresztmetszeteinek feloldása a

gazdasági növekedés gyorsulását hozza magával. „Az infrastruktúra fejlesztése a gazdasági program stratégiai fontosságú területe. Az infrastruktúrára kellő súlyt helyező gazdaságpolitika közvetve és közvetlenül serkenti a gazdasági szerkezetváltást. Közvetve a korszerű termelési szerkezet infrastrukturális feltételeinek megteremtésével, közvetlenül pedig az infrastrukturális hálózatok fejlesztéséhez szükséges ipari termékekre vonatkozó megrendelésekkel.” (MDF [1989] 77. o.)

Az infrastruktúra fejlesztésének igénye jelenik meg közvetetten a vidék, a falu elmárádása felszámolásának, a regionális különbségek csökkentésének követelésében is. A Magyar Demokrata Fórum például tenni kívánt „a központosított újraelosztásból fakadó területi és települési hátrányok megszüntetése, a vidék infrastruktúrájának, civilizációs ellátottságának, autonómiájának elősegítése” érdekében (MPE [1990] 522. o.). A Magyar Néppárt pedig kijelentette: „Vissza kell adni a falvak, mezővárosok kezdeményező és megtartó erejét, lakói előtti méltóságát. Kapják vissza mindazt, amitől érzéssel megfosztották őket. Történelmünk demokratikus hagyományai szerint helyre kell állítani a városok és falvak anyagi és szervezeti önállóságát, hogy a városok és falvak népe függetlenül dönthessen mindarról, ami életkörülményeit közvetlenül meghatározza, így az iskoláról, az egészségügyről, a kommunális szolgáltatásokról.” (A Magyar Néppárt... [1989])

Az ellenzéki pártok a korábbinál lényegesen többet kívántak fordítani környezetvédelemre is. Általános volt körükben az a vélekedés, hogy a magyarországi környezet állapota gyors cselekvést kíván (mint a szabad demokraták mondták, Magyarországon ökológiai válság van). A Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság „A természeti és az anyagi javak pazarlásának megszüntetését” követelte (A Bajcsy-Zsilinszky... [1989]). „A környezet súlyos sérelme a nemzet elleni bűn” véli a Magyar Néppárt programtervezete (A Magyar Néppárt... [1989]). „Az általános világgjelenségek mellett az úgynevezett szocialista országokban az iparfejlesztés környezetromboló hatása túllépte az emberiség számára elviselhető tűrési határt” – olvashatjuk a kereszténydemokraták programjában. (A keresztény út... [1990] 18. o.)

A részletesebb tervek készítő szervezetek egyetértettek abban, hogy a környezetvédelmi döntések kapjanak nagyobb nyilvánosságot, törvényes védelmet. A Kisgazdapárt „a környezet állapotát érintő minden jelentős kérdésben nyílt szakmai és társadalmi vitát kíván és a társadalom népszavazásban érvényesülő vétőjogát követeli” (A Független Kisgazda... [1989]). A Fidesz álláspontja hasonló: „Az emberi környezetet befolyásoló valamennyi terv vagy folyamatban levő vállalkozás nyilvánosan és demokratikusan kerüljön megvitatásra, a közvetlenül érintettektől kezdve országos szintig (szükség esetén nemzetközi fórumokon) és csak az érintettek jóváhagyásával valósulhasson meg.” (Fidesz [1989].) A szabad demokraták szerint: „a válságok kezelése során előnyben kell részesíteni az olyan lépéseket, amelyek a társadalom politikai szférájával szemben növelik az egyéni autonómiát, az önszerveződést, általában fokozzák a civil társadalom ökológiai tudatosságát és védekezőképességét.” (A rendszerváltás programja [1989] 149–150. o.) A Magyar Demokrata Fórum is szorgalmazza a nyilvánosság ellenőrző szerepét: „A magyar környezetvédelemben a hagyományos államigazgatási szemléletet a szükséges mértékre kell szorítani, ezzel szemben ki kell építeni a környezetvédelemmel kapcsolatos egyéni jogokat és garanciákat, különösen az érintettek részvételét a környezetüket érintő döntésekben.” (MDF [1989] 19. o.)

Az ellenzéki szervezetek a környezet védelmének ismert eszközeit kívánták alkalmazni. Egyfelől jogszabályoktól, másfelől bírságoktól, adóktól, valamint a környezet védelmét, állapotát ellenőrző szervezetek felállításától várják a védelem hatékonyságának javulását.

A fontossági sorrend változásának jele az is, hogy az ellenzéki szervezetek erőteljesen

szorgalmazták a *nem anyagi infrastruktúra gyorsabb fejlesztését, a kutatás, az oktatás, a kultúra fellendítését*. A Magyar Demokrata Fórum szerint: „A jelenlegi költségvetési maradvány gyakorlattal szemben a mindenkori kormányzat a legolcsóbb és legnagyobb határfokkal megtérülő beruházásnak tekintse a közoktatást.” Majd később: „A nemzetgazdaság teherbírása szerint az anyagi források racionális átcsoportosításával növelni kell a felsőoktatásban tanuló fiatalok arányát, az egyetemek befogadó képességét. (MDF [1989] 133. o.) A Fidesz úgy véli, hogy „Az oktatásra fordított összegeket a fejlett európai országok szintjére kell emelni.” (Fidesz [1989].)

Egyes ellenzéki pártok a *termelőágak fontossági sorrendjének megváltoztatását, benne a mezőgazdaság súlyának növelését* is szorgalmazták. Elsősorban az agráröllő csökkenésétől, a jövedelmeknek a mezőgazdaság javára történő módosításától várták a helyzet javulását, noha fellépnek a tulajdon hatékonyabb működtetése, az igazi szövetkezés vagy a föld adásvételének újbóli engedélyezése érdekében is. A Magyar Néppárt jellemző fogalmazása: „Új agrárpolitikát látunk szükségesnek. Olyan feltételrendszer, amely megszünteti az új »padlássóprést«. Intézményesen kialakított lehetőségeket teremtsünk a jövedelmező földműveléshez.” (A Magyar Néppárt ... [1989].) Hasonlóan érvelt a Kisgazdapárt: „Az új gazdaságpolitika fokozatosan szüntesse meg az agráröllőt, az árfelhajtó monopolhelyzeteket és forgalmi korlátokat, szabadítsa fel a mezőgazdasági árakat.” (A Független Kisgazda- ... [1989].)

A szerkezetváltás hátrányai és költségei

A fontossági sorrendek módosításával a programok készítői számos előnyt kínáltak a választóknak. Az ellenzéki programokból nemcsak a fejlett ipari országokkal szoros gazdasági kapcsolatokat kiépítő ország, de az ott szokásos jólétet, életminőséget, gazdasági szerkezetet közelítő jóléti állam képe rajzolódott ki. Az új gazdaságpolitika hatásai fokozatosan váltak volna érzékelhetővé, míg a hátrányos következményei, költségei nagy valószínűséggel szinte azonnal.

Az ellenzéki szervezetek például kikerülhetetlennek, kisebbik rossznak tekintették a változások okozta nyílt *munkanélküliséget*. Olyan társadalmi jelenségnek, ahol a legfőbb cél a káros hatások mérséklése, a munkanélküliek számának, hátrányainak lehetséges csökkentése. A szabad demokraták úgy vélték, hogy „Az a reális veszély, hogy a gazdasági szerkezet megújulása során a perspektívátlan tevékenységek felszámolásával az érintett vállalatokban foglalkoztatottak egy része munkanélkülivé válik, ma jelentős visszatartó erő a szükséges változtatásokkal szemben. Látunk kell azonban, hogy a teljes foglalkoztatottság fenntartása, az életképtelen gazdasági szerkezet konzerválódását, az üzleti szellemű munkaügyi gyakorlat elfojtását jelenti, s lassan, de biztosan stagnálásához, munkaerő-kereslet csökkenéséhez, a marginális rétegek kiszorulásához, elszegényedéséhez s végső soron a munkanélküliség legelviselhetetlenebb, leginkább romboló formáinak kialakulásához vezet.” (A rendszerváltás programja [1989] 80. o.)

A szabad demokraták a megoldást az „új, perspektivikus vállalkozások munkahelyteremtő képességének növelésétől” várják (uo.). A Szociáldemokrata Párt nem akarja fenntartani a veszteséges vállalatokat, de nem akar tartós és tömeges munkanélküliséget sem. „Aktív állami munkaerő-piaci politikát sürgetünk, amely nem elégszik meg a veszteségtermelő munkahelyek megszüntetésével, hanem átképzéssel, továbbképzéssel, a más térsegekbe való elköltözésnek a lakásmobilitás csatornáin keresztül támogatásával segítségére siet a munkahelyét átmenetileg elvesztő munkavállalónak.” (MPÉ [1990] 598. o.) A kereszténydemokraták által „vázolt gazdaságpolitika elkerülhetetlen kedvezőtlen mellékhatása az átmeneti munkaerő-felesleg megjelenése. Ennek káros következményeit átgon-

dolt intézkedésekkel kell mérsékelni.” (*A keresztény út...* [1990] 14. o.) Az MDF által készített program „szembenéz a termelési és foglalkoztatási szerkezet megváltoztatásának és a munkanélküliségnek a súlyos gondjaival. Nyíltan kimondjuk, csak azért a munkahelyért szabad harcolni, amelynek van létjogosultsága a jövő Magyarországon is. De minden segítséget meg kell adni a munkavállalóknak ahhoz, hogy jól fizető és értelmes foglalkozást találjanak. Ezért a veszteséges üzemek felszámolását, az egészségtelen és perspektíva nélküli megszűnését össze kell kötni a képzés és átképzés állami támogatásával.” (*MDF* [1989] 41. o.) A Fidesz programjának fontos eleme, hogy „állampolgári jogon a munkanélküli-segélyhez és munkanélküliség esetén az átképzéshez való jogot” kapjanak az érintettek, de szerintük szubvencionálni kellene a munkahelyteremtő beruházásokat, külön alpból kellene finanszírozni az újrakezdési kölcsönöket is (*Fidesz* [1989]).

Milyen forrásokból kívánták az ellenzéki pártok fedezni a gazdaságpolitikai fordulat várhatóan jelentős költségeit?

Tudomásunk szerint az ellenzék szakértői nem készítettek számításokat, legfeljebb durva becsléseket a javasolt módosítások hatásairól. Az esetek egy részében pedig csupán *megnevezik* azokat a helyeket, ahonnan jövedelmeket lehet elvonni, vagy ahol a (köz)kiadások csökkenthetők. Az ilyenfajta érvelés elsősorban az Ellenzéki Kerekasztalból kimaradt pártok programjában lelhető fel, de a Kereszténydemokrata Néppárt szerint is „Az infláció megfékezésére irányuló legelső és legfontosabb intézkedés a költségvetés kiadásainak mintegy egynegyedükkel való csökkentése. Ezt nagyobb részben – mintegy 100-110 milliárd forint erejéig – a bürokrácia leépítésével és a pazarlások radikális megszüntetésével kell elérni. ... A további – mintegy 50-60 milliárd forint – költségvetésikiadás-csökkentést a veszteséges gazdálkodó szervezetek támogatásának és egyéb állami támogatásoknak a megszüntetése, illetve csökkentése tenné lehetővé.” (*A keresztény út* [1990] 12. o.) A Magyar Demokrata Fórum programjában pedig arról tudósít, hogy „Az állami tulajdon tékozlása az utóbbi években felgyorsult. Az állami költségvetésből épített vagy az állami tulajdonból kisajátított, illetve rendelkezésre bocsátott ingóságokkal és ingatlanokkal való sáfárkodást azonnal fel kell függeszteni.” (A Magyar Demokrata Fórum programja, *MPÉ* [1990] 521. o.)

Az MDF és a KDNP programjaiból vett idézetekből is kiderül, hogy a jelentősebb politika erők az ilyenfajta megtakarításoknak vagy pótlólagos bevételeknek csupán *kiegészítő* szerepet szántak. *A gazdaság átalakítását döntően az intézményi szerkezet és a tulajdonviszonyok átalakításának hozadékaiból kívánták finanszírozni.*

(Részben) eltérő szövegek

Az állam szerepéről

Az ellenzéki programok a *bürokratikus koordináció* (Kornai [1989]) *visszaszorításától, a piaci koordináció szerepének növelésétől várják a gazdaság teljesítményének javulását.* A Fidesz gazdaságpolitikai programtervezete olyan gazdaságot kíván, ahol „piaci koordináció működik, ez a bürokratikus koordináció gyengülését, az adminisztráció visszaszorítását jelenti.” (*Fidesz* [1989].) A Kisgazdapárt felfogása szerint „Az állam gazdasági szabályozó szerepét alapvetően meg kell változtatni. Az állam – kivéve a lehetőleg minimálisra visszaszorított állami tulajdon területét – nem avatkozhat be közvetlenül a gazdaságba, nem szabhatja meg az árakat, béreket, a termelés szintjét stb.” (*A Független Kisgazdapárt gazdasági...* [1990] 501. o.) „... harcot hirdetünk a bürokratikus megköttöttségek, a hatékonyságrontó monopóliumok, a versenykorlátozó összefonódások ellen: tehát deregulációt kívánunk. Ugyanakkor azonban szükségesnek tartunk egy ésszerű pi-

aci szabályrendszert, és az etikus magatartást erősítő új szabályokat.” (MDF [1989] 39. o.) A szabad demokraták szerint. „Új integrációs mechanizmust kell létrehozni a gazdálkodás, a szociális biztonság, valamint a kulturális és politikai értékek szférájában, amely többé nem épülhet egy központból vezényelt, a szereplők számára külső mechanizmusokra.” (A rendszerváltás programja [1989]. 14. o.)

Az állam e felfogás szerint elsősorban a gazdaság hatékony működéséhez szükséges szolgáltatásokat nyújtana. Ide tartozik a Magyar Demokrata Fórum programja szerint „a monopolszervezetek felszámolása, nemcsak a termelésben, hanem a kereskedelemben is, újak kialakulásának megakadályozása...” (MPÉ [1990] 521. o.) A szabad demokraták úgy vélik, „A gazdaságirányításnak a piacépítést és a piacvédelmet kell szolgáltatnia. Tehát a piaci szereplők születését, monopóliumokkal szembeni védelmét és a külső piacokra való belépését kell elősegítenie. A gazdaságpolitika eszközeit is elsősorban az új tulajdonosi struktúra kialakítása, valamint a területi válsághelyzetek enyhítésének szolgálatába kel állítani.” (A rendszerváltás programja...[1989] 49. o.) A Fidesz programtervezete szerint „az állam elsődleges feladata a gazdálkodás háttérének, feltételeinek biztosítása legyen, kivéve az olyan monopóliumokat, mint a hadiipar. ... Az állam joga és feladata a piac felügyelete, a piac hatékonyságelvű feltételeinek a megteremtése: a piacgazdaság mobilitásának védelme, garanciák létrehozása bármely gazdasági szereplő kizárólagossága ellen (kartelltvények, vállalkozási szabadság kiterjesztése).” (MPÉ [1988] 722. o.)

Az állam (ekkor még a pártállam) karcsúsítását és a működtetésével kapcsolatos költségek csökkentését a költségvetés újraelosztó funkciójának mérséklésétől, valamint az állami tulajdon túlsúlyának felszámolásától várják. A költségvetés terjeszkedését jogszabályokkal is gátolni kell. Ez magában foglalja az MDF szerint „az állami költségvetés nyilvánosságra hozását és parlamenti ellenőrzését.” (A Magyar Demokrata Fórum programja, MPÉ [1990] 521. o.), vagy ahogy a Fidesz fogalmaz: „Minden szinten meg kell valósítani az állami költségvetés maradéktalan nyilvánosságát, ellenőrzési lehetőségét, biztosítani kell a költségvetési alapok egymástól való elhatárolását.” (MPÉ [1988]. 22. o.)

Az igazi fordulatot azonban a költségvetésre háruló feladatok csökkentésétől remélték a programkészítők. A Fidesz szerint: „A költségvetési újraelosztást nagyságrendileg szükséges csökkenteni.” (Fidesz [1989].) A Kisgazdapárt olyan „gazdaságpolitikát támogat, amely a jövedelemelosztásban csökkenti az állami költségvetés súlyát.” (A Független Kisgazda- ...[1989].) „Határozottan visszaszorítandó az állami költségvetés terjedelme. A magánkezdeményezés kibontakozása, az állami tulajdon jókora részének privatizálása, az önszervező közösségek elterjedése az államháztartást mentesíti számos feladattól. Kevesebb költségvetési bevétel és kiadási kötelezettség mellett hatékonyabb a társadalmi ellenőrzés és ezáltal a közpénzek felhasználása is.” – olvashatjuk a Demokrata Fórum programjában (MDF [1989] 39. o.).

Az állampolgár a munkaerőpiacon

A tervezett új tulajdonviszonyok, az állam megváltozott fontossági sorrendjei, a romló életszínvonal és a várhatóan növekvő munkanélküliség elkerülhetetlenné tették az állampolgárok munkaerő-piaci helyzetének, jogainak újragondolását is. Miközben az új, független szervezetek általában az állam gazdasági szerepének, súlyának csökkentését tervezik, itt ellenkezően járnak el: a tulajdonos és/vagy munkavállaló polgárok hatalmának, befolyásának növelését tartják kívánatosnak.

Az ellenzék szerint elsősorban az új, független érdekvédelmi szervezetek lesznek a

munkavállalói befolyás növelésének eszközei. Mint a Bajcsy-Zsilinszky Társaság programnyilatkozata írja: „Teret kell kapni a munkaadókkal szemben a munkást képviselő szakszervezeteknek. A munkavállalók döntsék el, milyen szakszervezethez akarnak tartozni. A szakszervezetek között az állam ne tegyen hátrányos megkülönböztetést.” (MPÉ [1990] 492. o.) A Kiszgazdapárt „politikailag és szervezetenként önálló, munkahelyi és szakmai elven szerveződő szakszervezeteket, érdekvédelmi szervezeteket” tart kívánatosnak. A Szabad Demokraták Elvi Nyilatkozata kimondja: „harcolunk a ... szakszervezetek és egyéb szervezetek szabad alakításáért” (A rendszerváltás programja [1989] 11. o.), és programjuk külön fejezetet szentel a sztrájkjognak. A Szociáldemokrata Párt programja szerint „A gazdasági és szociális demokrácia kiépítendő intézményeinek kell ugyanakkor biztosítania azt, hogy a magántulajdonos az értéköbbitlennek csak meghatározott részét sajátíthassa ki, továbbá, hogy a magántőke a társadalom javára működjék. Ezt a reguláló szerepet az erős, független, szabad és demokratikus szakszervezetek, a munkásönkormányzat és üzemi munkásrészvétel intézményei, valamint a hatékony állami érdekközvetítés, érdekegyeztetés és döntőbíráskodás biztosítják.” (MPÉ [1990] 589. o.)

Míg a szociáldemokraták és a szabad demokraták egyszerre működtették a szakszervezeteket, valamint a munkásrészvétel és önjelöltetés intézményeit, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Néppárt és a Kereszténydemokrata Néppárt programjaiban nem, vagy alig esik szó a szakszervezetekről, annál több a munkavállalók tulajdonhoz juttatásáról. A Kereszténydemokrata Néppárt például „a munkát közelebb kívánja hozni a tulajdonhoz és a munkások minél szélesebb körét kívánja tulajdonosokká tenni.” (A keresztény út ... [1990] 12. o.) Ezzel már elkezdtek a tulajdonreform-programok bemutatását.

Tulajdonreform

A független szervezetek egységesen követelték az állami tulajdon visszaszorítását. A Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság „A piacgazdaságban a szabad polgárosodást biztosító személyi tulajdon, a kisvállalkozói tulajdon és a szövetkezeti tulajdon működését ne akadályozza az állami tulajdon mostani túlsúlya.” (MPÉ [1988].) A Kiszgazdapárt követeli „Az állami tulajdon mesterséges túlsúlyának megszüntetését, valódi szövetkezeti és önkormányzati tulajdonná alakulása lehetővé tételét.” (MPÉ [1988] 762. o.) A Fidesz „együtt azokkal a törekvésekkel, amelyek a jelenlegi formában működő állami tulajdon túlsúlyának csökkentését, ennek több szereplő közötti felosztását célozza.” (Fidesz [1989].) Magyar Demokrata Fórum: „Ésszerűen ellenőrzött, erőteljes privatizálást sürgetünk. Az állami vállalatok, intézmények, állami gazdaságok vagyonát társadalmi ellenőrzés mellett, közgazdaságilag ésszerű formában kell magánkézbe adni.” (MDF [1989] 40. o.) A Szabad Demokraták Szövetsége szerint „Az általános pazarlás és így a válság oka végső soron az, hogy az állami tulajdonon alapuló rendszerekben nem alakultak ki olyan mechanizmusok, amelyek a társadalom erőforrásait kivonnák az életképtelennek bizonyult tevékenységekből, és átáramoltatnák oda, ahol a legnagyobb hozamot ígérik.” (A rendszerváltás programja [1989] 39–40. o.)

A tulajdoni szerkezet átalakításának egyszerűbb része a (kis) magánvállalkozás támogatása. Ebben is nagy az egyetértés az ellenzéki pártok között. A Kiszgazdapárt „kiemelt jelentőséget tulajdonít a piaci vállalkozások bővülésének”, ezért a gazdaságpolitikától azt várja „alakítson ki vállalkozásélénkítő hitelrendszert, és ösztönözze a korszerű technológiákat és munkakultúrákat meghonosító külföldi tőkebefektetéseket.” (MPÉ [1988] 762. o.) A Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság szerint „A kisvállalkozások indokolatlan jogi, politika akadályozását meg kell szüntetni.” (MPÉ [1988] 702. o.)

Magyar Demokrata Fórum: „Megkülönböztetett módon ösztönözni kívánjuk a ma-

gánvállalkozást – vagyis azt, amikor a vállalkozó saját kockázatára termel, forgalmaz és fektet be, és esetleges veszteségeit nem a társadalom egészével kívánja megfizettetni. Ehhez adómérséklést és általában olyan adópolitikát irányunk elő, amely serkenti a megtakarításokat, a termelő célú befektetést.” (MDF [1989] 39. o.) A Fidesz álláspontja szerint: „Szükséges a kis- és középvállalatok arányának növelése, szektorsemleges vállalkozásélénkítő program segítségével, valamint a nagyvállalatok jelentős mértékű decentralizálásával.” (Fidesz [1989].) A Szabad Demokraták Szövetsége pedig úgy véli, hogy „Sem egy mai, semlegesnek álcázott, sem egy valóban semleges szabályozó rendszer nem elegendő ahhoz, hogy a magánvállalkozás komoly hatóerővé váljon gazdaságunkban. Ehhez aktív támogatásra, kézzel fogható segítségre, valamint a még mindig erős idegenkedés, gyanakvás és hangulatkeltés felszámolására van szükség. Nem csak és nem is elsősorban adókedvezményekre gondolunk, ennél is fontosabb a magánvállalkozás megfelelő infrastruktúrájának ... a megteremtése, a finanszírozás rugalmasabbá tétele, az adómegállapításban tapasztalható önkény visszaszorítása, a jogi, politika és erkölcsi bizonytalanság felszámolása.” (A rendszerváltás programja... [1989] 43–44. o.)

Míg a szélesebb értelemben vett privatizálás (Kornai [1992]) – a magángazdaság súlyának növelése a gazdaságban – láthatóan egységes célja az ellenzéki erőeknek, addig a szűkebb értelemben vett privatizálásról, az állami vállalatok magántulajdonba adásáról, s ennek módjáról, sebességéről, az új tulajdonosok köréről már igen különböző volt az ellenzéki pártok véleménye.

A pártok egy része a társadalom széles rétegeit kívánta tulajdonhoz juttatni. Az 1956-os hagyományt vállaló Magyar Október Párt szerint „A gazdasági életben a hatékonyságot csak a különböző tulajdonformák egyenlő esélye és versenye biztosíthatja. E formák között kapjon helyet – egyik lehetőségként – a munkásönigazgatás is: a gyárak munkásai alakíthassanak munkástanácsokat, amelyek elővételi joggal rendelkeznek üzemük megvásárlására, de dönthessenek úgy is, hogy termelőeszközeiket hosszú lejáratú vételár-törlesztési feltételekkel eladják dolgozóiknak. A termelőszövetkezetek tagsága hasonló elvek alapján határozhassa meg a föld és a vagyon sorsát.” (A Magyar Október Párt ... [1990] 565. o.)

A Magyar Radikális Párt ígéretei között pedig azt olvashatjuk, hogy „A dolgozók tulajdonossá válásáért harcolunk, a munkásönkormányzatok tevékenysége által...” (MPÉ [1990] 566. o.) A harmadik utat kínáló Magyar Néppárt is erőteljesen fellép a tulajdon koncentrációja ellen: „Gazdasági téren meg kell keresni annak a módját, hogy miként lehet az óriásira méretűre duzzasztott állami tulajdont úgy lebontani, hogy az a kisebb közösségek tulajdonává váljon. (Községeknek, városoknak, közalapítványoknak, közcélú egyesületeknek stb.) Ugyanezt a hatalmas állami tulajdont arra is fel kell használni, hogy annak egy részéből megteremtjük a magánvállalkozások gazdasági alapját. A harmadik út tehát vegyes tulajdont jelent, szabad teret adva a magántőkének a vállalkozásra. A Magyar Néppárt azonban a vállalkozások szabaddá tétele mellett meg akarja teremteni azt az egyensúlyt is, ami a társadalmi igazságosság és a társadalmi béke alapja. ... Ellene van minden olyan kísérletnek, amely az állami vagyon lebontása során egyesek részére hatalmas vagyonok összeharcsolását teszi lehetővé, nem törődve az ország kiárusításával sem.” (MPÉ [1990] 557. o.)

Nem álltak távol a Néppárt felfogásától a Magyar Demokrata Fórum nézetei. A program készítői élesen elítélték az 1989-ben számos botrányos eset miatt a közfigyelem középpontjába került „spontán privatizációt”: „A sebtében elindított átalakulásnak alig leplezett célja, hogy az állami vállalatok élén éppen ott található – esetleg nemrégiben ejtőernyősként odakerült volt funkcionárius – vezető átmentse személyét az új gazdasági rendbe. Ennek érdekében – jó néhány eset tanulsága szerint – hajlandó a rá bízott nemze-

ti vagyomból az általa kiválasztott vevőnek komoly árengedményt adni, annak fejében, hogy vezető pozícióját egy ideig megtarthassa. ... Ez a folyamat azért is veszélyes, mert a hazai magán-megtakarítás korlátozott, és a mobilizálható magánvagyonok egyenlőtlenül oszlanak meg az országban. A polgárok széles köre egyszerűen kiszorul a vagyonszerzésből, mivel nincs kellő megtakarítása, és hozzá se jut – a nyilvánosság csaknem teljes hiánya miatt – az ár alatti vételekhez. Félő, hogy a gyorsan végrehajtott privatizálás igazából csak azoknak kedvez, akik már eddig is kedvezményezett vagyoni helyzetben voltak.” (MDF [1989] 60-61. o.)

Mindezek alapján a Demokrata Fórum is a tulajdonosok körének szélesítése mellett foglal állást, vállalva, hogy mindez *lassítja* a privatizációt: „Az állami tulajdon átszervezése, magánkézbe adása (privatizálása) során nem célunk az, hogy a folyamat a gazdagok szűk körét és vagyontalanok millióit eredményezze. Ellenkezőleg: azt szeretnénk, ha a magántulajdonosok köre minél szélesebb lenne, s hogy az állami vagyon átszervezése segítse a tulajdonos polgárság megerősödését, továbbá juttassa vagyonhoz a helyi önkormányzatokat, a kórházakat, egyetemeket, közalapítványokat. Az állami vagyon átadásakor meg kell követelni azt, hogy külföldi csak reális áron jusson vagyon birtokába. Tekintettel a hazai megtakarítások csekély voltára, az áron való eladás szigorú megkövetelése persze lassítaná az állami tulajdon részarányának mérséklését. Kedvezményt azonban, nem egy szűk csoportnak, hanem elsősorban az adott vállalatnál dolgozóknak, a helyi önkormányzatoknak, a közalapítványoknak lehessen nyújtani – adókedvezmény, vagy olcsóbb hitel formájában. (Uo. 61. o.)

A Szociáldemokrata Párt „vegyes tulajdonú szociális piacgazdaságot” kíván, ahol „a tulajdonformák sokszínű gazdagsága alakulhat ki: családi magántulajdon, szövetkezeti tulajdonformák legkülönbébbé válfajai, községi tulajdon, kisközösségi önkormányzati tulajdon, részvénytulajdon, vagyonrészesedés, új típusú állami tulajdon, valamint e formák legkülönbébbé kombinációi.” (MPÉ [1990] 588. o.)

A Fidesz programjában ugyan nem lelhető fel a magántulajdonosok körét szélesítő elképzelések, de az állami dominiációt „radikálisan csökkentő privatizációs program” viszonylag *lassan* növelné a magánszektor súlyát a magyar gazdaságban: „Tekintve, hogy a belföldi magánszemélyek rendelkezésére álló magántőke és a nálunk befektetni szánt külföldi tőke összesen is legfeljebb az állami vállalati vagyon 20-31 százalékát vásárolhatná fel néhány éven belül, a hagyományos állami vagyon hányadának további csökkentése érdekében annak további *belső átstrukturálása* látszik szükségesnek intézményi tulajdonosok révén, például társadalombiztosítást finanszírozó állami vagyonalapok létrehozásával. Az állami vagyonalapok kezelésében maradó részvényhányad a továbbiakban a tőkepiac felvevőképességének bővülése arányában fokozatosan kerülne értékesítésre a magán- és nem állami befektetők (nyugdíjpénztárak, befektetési társaságok, biztosítótársaságok stb.) részére.” (A III. Kongresszus által elfogadott program kivonata – MPÉ [1990] 495. o.)

A magántulajdon és benne a magántulajdonos személyek dominálta nyugati típusú gazdaság elkötelezett híve a Kisgazdapárt: „Olyan gazdasági rendszerre van szükség, ahol az alapvető és döntő tulajdonforma a magántulajdon, azaz a Kisgazdapárt a magántulajdon elsődlegességét hirdeti.” (A *Független Kisgazdapárt gazdasági ...* [1990] 501. o.)

A Szabad Demokraták Szövetségének programja felhívja a figyelmet a denacionalizálás más pártok által szorgalmazott formáinak a hátrányaira. A vagyon részvények formájában történő felosztásának „hátránya, hogy komoly és az érintettek erőfeszítéseivel összhangban nem álló jövedelmi különbséget teremtene jó és rossz részvények között. A szétforgácsolt tulajdon emellett igazából nem biztosítaná a vállalatvezetők fölötti gyors és hatékony tulajdonosi ellenőrzés lehetőségét. ... Szinte bizonyos, hogy a részvények egy jelentős része a

részvénypiaci túlkínálat miatt rohamosan leértékelődne, s egy szűk réteg tulajdonába kerülne. ... Az öngazgatási forma nem elsősorban a vagyon hatékony felhasználásában, hanem a munkahely, így a vállalati struktúra megőrzésében teszi érdekeltté a vállalati dolgozókat, a tulajdonosokat.” A Szabad Demokraták Szövetségének programja úgy véli, hogy „A biztosítók, a nyugdíj- és betegsegélyező pénztárak, valamint a nem profitszerzésre szerveződött intézmények fontos szerepet játszhatnak, mint tőketulajdonosok. ... Nem férhet hozzá kétség, ezek jobb tulajdonosok, mint mondjuk egy minisztérium. Ám azt is látnunk kell, hogy távolról sem ideális tulajdonosok. A helyi önkormányzathoz kapcsolódó, közösségi célra szerveződött, nem profitra orientált szervezetek kerülnek a kockázatot, nincs kizárva, hogy felélik a jövedelmeiket annak újbóli befektetése helyett ... A biztosítóiintézetekben pedig – amennyiben igen nagy méretű szervezetekké válnak – a tulajdon elaprózódása folytán a rendelkezés könnyen az igazgatók kezébe csúszhat át.” (*A rendszerváltás programja* [1989] 45. o.)

Néhány értékelő megjegyzés

Ha a reformskála nem használható az értékelésre, ha a pártok programjainak összehasonlító elemzése során újból bizonyítást nyert, hogy az „új szervezetek programjai sok tekintetben hasonlítanak egymáshoz” (*Laki* [1989b]), akkor milyen szempontok alapján értékeljük – ha egyáltalán értékeljük – a programkészítők teljesítményét?

Az egyik lehetséges mérési mód, ha a lezajlott folyamatok ismeretében, a *megvalósíthatóság* szempontjából tekintjük az 1989-es terveket. Egy másik út, ha a *pártok választási sikere vagy éppen sikertelensége és a programok között keresünk kapcsolatot*. A két mérce nem feltétlenül mutat azonos eredményt: könnyen elképzelhető, hogy megvalósíthatatlan programok fogadtatása igen sikeres, máskor reális tervek nem vevő a választó közönség. Esetünkben tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a programok készítői nem számoltak a Szovjetunió és a szocialista világhatalom vezetete szövetségi rendszer gyors összeomlásával. Láttuk, hogy gazdasági visszaeséssel számos politikai erő számolt, ennek mélysége és időtartama azonban messze felülmúlta a leginkább borúlátó várakozásokat is. A visszaesés miatt azután a gazdasági szerkezet átalakításának eléggé vázlatos tervei is halasztást szenvedtek.

Az ellenzéki pártok programjai két egymással összefüggő pontban különböztek igazán. A privatizáció során tulajdont szerzők körét és ezzel a vállalatokon belüli viszonyokat az ellenzéki pártok egy része, a munkásöngazgatás, a népi kapitalizmus valamiféle nehezen definiálható közösségi tulajdon elvei szerint akarta rendezni, a másik csoport pedig valódi tulajdonosok – értsd: tőkések – kezébe akarta adni a privatizált vállalatokat. Az utóbbiak erős szakszervezetekkel kívánták ellensúlyozni a tulajdonosok és az igazgatók hatalmát, a közösségi tulajdon hívei pedig a munkástanácsok, az üzemi tanácsok szerepét hangsúlyozták.

A korabeli közvélemény-kutatások – mint láttuk – a dolgozói tulajdonlás népszerűségéről és a magántulajdon elleni erős érzelmekről tudósítottak. Ezek után nem egyszerű magyarázatot találni arra, hogy a munkásrészvételi programokkal fellépő pártok (Magyar Radikális Párt, Magyar Október Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt) katasztrofális vereséget szenvedtek, és be sem jutottak a parlamentbe. A hasonló privatizációs elveket hirdető Kereszténydemokrata Néppárt szerény választási eredményeit sem könnyű értelmezni. Mindezek alapján nem zárhatjuk ki, hogy a pártok közötti verseny, majd a választási eredmények szempontjából a gazdasági programoknak nem volt különösebb jelentőségük.

Hivatkozások

- BAJCSY-ZSILINSZKY... [1989]: Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság programnyilatkozat (tervezet). Csapó és Társa Informatikai Kft., Budapest.
- BAUER TAMÁS–KIS JÁNOS–RÉV ISTVÁN–TARDOS MÁRTON [1989]: Célprémium. Tőkés támogatás Magyarországnak. HVG, augusztus 5. 4–5. o.
- BOSSÁNYI KATALIN [1989]: Szólampróba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról. Láng Kiadó, Budapest.
- BRUSZT LÁSZLÓ–SIMON JÁNOS [1990]: Posztpaternalista politikai orientációk Magyarországon. Magyarország Politikai Évkönyve. Aula–OMMK, Budapest, 465–482. o.
- CSANÁDI MÁRIA [1995]: Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás. T-Twins Kiadó, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest, 1995.
- FIDESZ [1988]: (Fidesz) Gazdaságpolitikai programjavaslat (tervezet). Megjelent: *MPÉ* [1988] 722–723. o.
- FIDESZ [1989]: A Fidesz gazdaságpolitikai programtervezete. Sokszorosítás.
- FORDULAT ÉS REFORM [1987]: Fordulat és reform. Melléklet. Medvetánc, 2. sz. 5–131. o.
- FÜGGETLEN KISGAZDA-, FÖLDMUNKÁS- ÉS POLGÁRI PÁRT ...[1988]: A nemzeti megújulás programjának irányelvei Megjelent: *MPÉ* [1988] 731–733. o.
- A FÜGGETLEN KISGAZDA- ...[1989]: A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt vezetőségének irányelvei. A pártprogram kidolgozásához. Sokszorosítás.
- A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT GAZDASÁGI... [1990]: A Független Kisgazdapárt gazdasági programtervezetének rövidített változata. Megjelent: *MPÉ* [1990].
- HANN ENDRE–LAKI MIHÁLY [1992]: A közvélemény a magángazdaság térnyeréséről. Közgazdasági Szemle, 2. sz. 184–192. o.
- JELENTÉS... [1988]: Jelentés az alagútból. Pénzügykutató Rt., Budapest.
- A KERESZTÉNY ÚT... [1990]: A Kereszténydemokrata Néppárt programja. 100 pontos program. Sokszorosítás, január.
- KOPINT–DATORG [1989]: A világgazdaság és a magyar gazdaság helyzete 1989 őszén. Kopint–Datorg, Budapest.
- KOPINT–DATORG [1994]: Ipari konjunktúra teszt eredményei első negyedév. Kopint–Datorg, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1989]: Régi és új ellentmondások és dilemmák. Magvető Kiadó, Budapest.
- KORNAI JÁNOS [1992]: The Principles of Privatization in Eastern Europe. *The Economist*, 140. sz. 153–176. o.
- KORNAI JÁNOS [1993]: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., Budapest.
- KSH [1989]: Statisztikai Évkönyv 1989. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- LAKI MIHÁLY [1988]: A területi párt- és állami szervek szerepe a magyar ipar centralizálásában. Medvetánc, 1. sz. 213–231. o.
- LAKI MIHÁLY [1989a]: Az új politikai szervezetek a gazdaságpolitikáról és a gazdaságirányításról. Tervgazdasági Fórum, V. évf. 4. szám, 1–17. o.
- LAKI MIHÁLY [1989b]: Opposition Movements and Parties on the Hungarian Economy. *Specialist Studies. The Hungarian Economic Information Service (Echo)* 1–51. o.
- LAKI MIHÁLY [1990]: Economic Policies after the Elections. *The Hungarian Economic Information Service (Echo)* március, 1–37. o.
- LAKI MIHÁLY [1991]: Economic Programmes of the Ex-Opposition Parties in Hungary. *East European Politics and Societies* Vol. 5. No. 1. téli szám, 73–92. o.
- MAGYAR KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÓ INTÉZET [1988]: A közvélemény 1988-ban. Magyar Közvélemény-kutató Intézet, Megjelent: *MPÉ* [1988].
- A MAGYAR NÉPPÁRT...[1989]: A Magyar Néppárt programtervezete. Sokszorosítás.
- MDF [1987]: Lakitelki Nyilatkozat. Megjelent: *MPÉ* [1990].
- MDF [1989]: A Magyar Demokrata Fórum programja. Kiadói adatok nélkül, október.
- MDF [1990]: A Magyar Demokrata Fórum programja. Megjelent: *MPÉ* [1990]. 520–534. o.
- A MAGYAR OKTÓBER PÁRT... [1990]: A Magyar Október Párt Programja. Megjelent: *MPÉ* [1990].

- A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA [1990]: A Magyar Szociáldemokrata Párt rövid programja. Megjelent: *MPÉ* [1990].
- MÉZES FÓRIÁN [1989]: Válaszol egy független jogász: „Az ellenzék fenntartja a nem teljesült követeléseit”. *Heti Világgazdaság*, szeptember 30. 78–79. o.
- MPÉ [1988]: Magyarország Politikai Évkönyve. Aula–OMMK, Budapest.
- MPÉ [1990]: Magyarország Politikai Évkönyve. Aula–OMMK, Budapest.
- A REFORMFOLYAMAT...[1989]: A reformfolyamat nemzetközi támogatására vonatkozó magyar elgondolások. Kézirat, Budapest, július 29.
- A RENDSZERVÁLTÁS... [1999]: A rendszerváltás foratókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I–IV. kötet. Főszerkesztő: *Bozóki András*, Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- A RENDSZERVÁLTÁS PROGRAMJA [1989]: A rendszerváltás programja. Elfogadta: a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése 1989. március 19, április 16. a budapesti Corvin Filmszínházban. Felelős kiadó: *Magyar Bálint*. Kiadói adatok nélkül.
- A SZABAD DEMOKRATÁK SZÖVETSÉGÉNEK PROGRAMTERVEZETE (sokszorosítva 1989)
- SELENY, A. [1991]: Hidden Enterprise, Property Rights Reform and Political Transformation in Hungary. Kézirat.
- TÁRSADALMI SZERZŐDÉS [1987]: Társadalmi Szerződés. A politikai kibontakozás feltételei. Beszélő, különszám, június (sokszorosítva).